ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ئامبىرى

« يىلان » ① ھەققىدە دەسلەپكى مۇلاھىزە

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەت

بۇ شېئىرنىڭ بىزنى تۇنجى بولۇپ ئۆزىدىن سۆيۈندۈرگەن ھېكمىتى، ئاللىقاچان ئېسىمىزدىن كۆتۈرۈلگەن ئەمما بىزنى تۇيۇقسىز ئۆزىنىڭ سىرلىق قوينىغا باشلاپ كىرەلەيدىغان ئەپسانە-رىۋايەتلەردىن ئاپتورنىڭ ئۆزىگە خاس يېڭىچە رىۋايەتلىك بەدىئىي دۇنيا يارىتالىغانلىقى. بىراق شېئىرنىڭ بىزنى تېخىمۇ مەپتۇن قىلغىنى پۇت-قول ۋە قاناتلىرىدىن ئايرىلغان بەختسىز كىچىك پەرىشتە « يىلان » نىڭ تەسەۋۋۇرىمىزغا ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن يۆگىشىپ، چەكسىز تەن ۋە روھنىڭ زۇلمەتلىك چوڭقۇرلۇقىدىكى ئورمانلىققا ۋە ئاشۇ ئورمانلىقنىڭ ئەڭ قەدىمىي « يىلتىز » ىغا باشلاپ كىرەلىگەنلىكىدۇر.

ھازىرچە شېئىرنىڭ ئىجتىمائىي قىسمى ھەققىدە توختىلىش ھەممىمىزنى چۆچۈتىدۇ. بىراق تەسەۋۋۇردىن پارتلىغان تۇنجى ئۇچقۇننى مەشئەل قىلساق، بۇ زۇلمەت چوڭقۇرىدىكى تىلسىم ئورمانلىقنىڭ ئۇنچىۋالا قورقۇنچلۇق ئەمەسلىكىنى بايقايمىز.

شېئىردىكى تراگېدىيىلىك ئاڭ

ئاپتور شېئىرنىڭ بىرىنچى مىسراسىنى شېئىرنىڭ خاتىمىسىگە ئايلانغان تراگېدىيىلىك تۈسكە ئىگە ئۆكۈنۈشتىن باشلايدۇ.

مەنمۇ ھەم بىلمەيمەن يىلانلارنى
سېنىڭدەك.

ئاپتور پىكىرنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسىنى باشلاش نۇقتىسى قىلىپ تۇرۇپ چېكىنمە تەسەۋۋۇرغا تايانغان ھالدا بىر قاتار رىۋايەتنى بىر-بىرىگە ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن چېتىپ بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە شېئىردىكى رىۋايەت، ئەپسانىلەرنىڭ بىر-بىرىگە باغلانمايدىغانلىقى ھەممىمىزگە ئايان. ئەمما ئاپتور ئەقىلنى لال قىلىدىغان مول تەسەۋۋۇر بىلەن يىراق ماكاندا بىزدىن مەڭگۈ پىنھان ياشايدىغان تەبىئەت ئانىنىڭ ئەڭ كۆرۈمسىز بالىسىنى پەرىشتىدەك گۈزەل شېئىرىي ئوبرازغا تويۇندۇرۇپ، ھەممىسىنى بىر-بىرلەپ يىلان تېنىگە يوپۇق قىلىدۇ. بىراق ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى، « يىلان » ئاخىرقى ھېسابتا تراگېدىيىگە يۈزلىنىدۇ. ئۇنىڭ پارلاق ئۆتمۈشى بىردىنلا ئېچىنىشلىق تراگېدىيىگە، ھالاكەتكە ئۆزگىرىدۇ:

يىلاننىڭ تۇخۇمى شىپادۇر بىزگە
ئەپسۇسكى قۇرۇماقتا يىلان تۇخۇمى
مەدەنىيەتنىڭ بىپايان چۆللۈكلىرىدە

بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا يىلاننىڭ تراگېدىيىسى، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تراگېدىيىسى، بىزنىڭ تراگېدىيىمىز. چۈنكى يىلان ئادەم ئاتىنىڭ

① « يىلان » ناملىق بۇ شېئىر ژۇرنىلىمىزنىڭ 1995-يىللىق 2-سانىدا ئېلان قىلىنغان.

يىلتىزى، ئادەم ئاتىنىڭ ھاياتلىق دەرىخىنى ياشناتقان خۇدا ئىدى. شۇڭا ئۇ ھاۋا ئانىنى ئېزىقتۇرۇش ئارقىلىق ئۆز-ئۆزىگە يۆزلەندۈرگەن، شۇڭا ئۇ توپان بالاسىدىن نوھنى، توغرىسى ئىنسانىيەتنى قوتقۇزغان. ھالبۇكى بىز ئۆز ۋۇجۇدىمىزدىكى بۇ قوتقۇزغۇچ خۇدادىن قورقىۋاتىمىز، نومۇس قىلىۋاتىمىز. نەتىجىدە چىن، ھەققىي ھاياتلىقتىن ئايرىلىپ جىسمى ئىرادىدىن، ئەقىلدىن سوقۇلغان ماشىنا ئادەمگە ئايلىنىپ قالدۇق. مانا بۇنىڭ ئۆزى ئىنسانىيەت ئۈچۈن زور يوقىتىش، ئىنسانىيەت ئۈچۈن زور تراگېدىيە. ئاپتور ئادەم ئېغىزىدىن چىقىرىشقا جۇرئەت قىلالمايدىغان ئاشۇنداق دۇنياۋى خاراكتېرلىك ئاپەتنىڭ ــ قىيامەتنىڭ بىزگە پەيدىنپەي يېقىنلاۋاتقانلىقىدەك ئوبيېكتىپ ھەقىقەتنى ئالدىن بىشارەتلىگەن. دەرۋەقە، مەدەنىيەت ئىنسانىيەتنى نادانلىقتىن قوتۇلدۇردى. بىراق بىز مەدەنىيەت ھارۋىسىنىڭ شوتىسىغا قوشۇلغان كۈندىن باشلاپ، ئۆز تېنىمىزنىڭ بىر قىسمىغا ئايلانغان سىمۇوللۇق خۇدا ــ يىلان بىردىنلا بىزنى تاشلاپ كەتتى. بۇ يەردىكى تراگېدىيە دەل مەدەنىيەتنىڭ ئىنسانىيەتنى ھاياتىي كۈچ ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ياۋايىلىقىدىن مەھرۇم قىلىپ، ھەممىگە ئىتائەتچان، ھەممىگە كۆنۈك ماشىنىغا، ھاياتى ئۆلۈك، مېخانىك ئادەمگە ئايلاندۇرۇپ قويغانلىقىدا. ئىنسانىيەتنىڭ دەسلەپكى ياۋايىلىقى ساددا ياۋايىلىق بولسا، مەدەنىيەتتىن كېيىنكى بۇنداق ياۋۇزلارچە ياۋايىلىقى ئادەمنىڭ ئەسلى ماھىيىتىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدىغان ياكى ئادەمنى ياتلاشتۇرۇۋېتىدىغان ياۋايىلىقتۇر. ئىنسانىيەتتىكى بۇ ياۋايىلىق ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئاۋۋال ساددا، پاك تەبىئەت دۇنياسىدىن ياتلاشتۇرۇپلا قالماي، ئەڭ مۇھىمى ئادەمنىڭ ئىچكى تەبىئىتىمۇ بۇزۇپ ياتلاشتۇرۇۋەتتى... بىز «يەلان» ئارقىلىق بۇ نۇقتىدا ھەرقانداق بىر يېڭى قىممەتكە ئىگە كاتتا ئەسەرلەردىنمۇ نەچچە ھەسسە يۇقىرى ئۇنۇمگە ئېرىشەلەيمىز.

تراگېدىيىلىك ئېڭى كۈچلۈك ئاپتور تراگېدىيىنىڭ جەريانىلا ئەمەس، بەلكى تراگېدىيىنىڭ مەنبەسى ئۇستىدىمۇ چوڭقۇر ئىزدەنگەن. ئۇ ئىنسانىيەتكە ئىككىنچى قېتىم ھايات ئاتا قىلغان يىلاننىڭ تراگېدىيىسىنى تەبىئەت دۇنياسى ئەمەس، بەلكى ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ «مېھرىبان»، «نازۇك» قوللىرى بىلەن پەيپىلەپ يېتىلدۈرۈۋاتقانلىقىنى چۈشىنىدۇ. ئاپتورنىڭ نەزەرىدە تەبىئەت بىلەن ئىنسانىيەت گارمونىك بىر گەۋدىگە ئايلانغان. ئۇ تراگېدىيىنىڭ مۇشۇ گەۋدە ئىچىدە بىر-بىرىنى تەۋەلۈت قىلىۋاتقانلىقىنى بايقىغان. دېمەك، تراگېدىيە ھەر بىر دەقىقىمىزگە چاپلاشقان مونالىزانىڭ مەڭگۈلۈك كۈلۈمسىرىشى.

ئىنسانىيەتنىڭ مەنبەسى ئۇستىدە ئىزدىنىش

ھاۋا ئانا چەكلەنگەن مېۋىنى يەپ جەننەتتىن سۈرگۈن قىلىنغان كۈندىن باشلاپ ئىنسانلار تراگېدىيىلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە ھاياتنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باستى. ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ ئەركىنلىككە ئېرىشكەن بۇ تۇنجى كۈننى خاتىرىلەپ يارىلىشنىڭ تۇنجى مۇزىكىسى سۈپىتىدە سەنئەتنى ئاپىرىدە قىلسا، بۇ قوتلۇق كۈنگە ئاتاپ ئاجايىپ گۈزەل، ساماۋى رېۋايەت، ئەپسانىلەرنى يارىتىپ ئەدەبىياتنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىنى قىلدى. مانا ئەمدى ئۆتمۈشكە ئايلانغان سىرلىق دەۋرلەر تالاي كاتتا مۆجىزىلەرنى قالدۇرۇپ، ئىنسانىيەتنىڭ بۈگۈنكى دەۋرىگە بۆسۈپ كىردى. ئىنسانىيەت بۇ دەۋرنى «يىلتىز» دىن چەتنەگەن تۇتۇرۇقسىز سۆزلەر دۆۋىسىنى تاغار-تاغارلاپ تۆكۈش بىلەن بىزىدى. ئەمدىلىكتە يارىلىش «مەنبەسى»-دىن، يىلتىزىدىن ئايرىلغان ئىنسانىيەت ياكى ئەدەبىيات ئۆزىنىڭ بارلىق بېچارىلىكى بىلەن ھەممىدىن قۇرۇق قالغان. يېتىم بالىدەك غېرىبسىنىپ قالدى. يېتىم بالىغا ئىچ ئاغرىتىش

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

هەممىزنى شۇنچىلىك مەيۇسلەندۇرىدۇ. پەقەت بىز بۇ نۇقتىنى ئېنىق تونۇپ يەتكەندىلا «يىلان» نىڭ ئىنسانىيەت مەنبەسى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشكە تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرەلەيمىز.

شېئىرنىڭ تەشكىل قىلغان يەتتە پارچە رىۋايەت ئىنسانىيەتنىڭ مەنبەسى ۋە يىراق ئۆتمۈشىگە بىر-بىرلەپ باشلاپ كىرىدۇ. بىز شۇندىلا ئاللىقاچان ئېسىمىزدىن كۆتۈرۈلگەن بىر دۇنيانى ئەسكە ئالىمىز. ئۇ يىلاننىڭ يول باشلىشى بىلەن تېخىمۇ كېڭىيىپ هاۋا ئانا، ئادەم ئاتىدىن تارتىپ ئۆزىمىزنىڭ تېنىگىچە بولغان ئىنسانىيەتنىڭ ئۇزاق بىر مۇساپىسىنى ئەسكە سالىدۇ. يىلان بۇ جەريانىدا هاياتلىق ئۇستىدىكى ئىزدىنىشنىڭ ئاساسىي مەسئۇلىيىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ يىلان ئىنسانىيەتنىڭ هاياتىغا زىچ باغلىنىپ كەتكەن. ئاپتور بۇ نۇقتىدىن ئۇنۇملۈك پايدىلىنىپ، خەلق ئارىسىغا تارقالغان بىرقانچە رىۋايەت، ئەپسانىگە يېڭىدىن شېئىرىي تۈس بېرىپ يىلان ۋۇجۇدىغا ئۇستەلىق بىلەن كىرگۈزۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاپتور قۇراشتۇرۇپ چىققان يېڭى رىۋايەت ۋە ئەپسانە ئىنسانىيەتنىڭ مەنبەسى ئۇستىدە ئىزدىنىشكە يېڭى يول ئاچىدۇ.

بىزنى تېخىمۇ خۇرسەن قىلىدىغىنى بۇ شېئىرىدىكى شېئىرىي مەنە قاتلاملىرىنىڭ چوڭقۇر بولۇشىغا قارىماي روشەن ئىپادىلەنگەنلىكىدە. بىز بۇنىڭدىن بىر تەرەپتىن خاراكتېرلىك قەدىمىي مەدەنىيەتنىڭ قايتا نامايان قىلىنىشىنى كۆرۈپ يەتسەك، يەنە بىر تەرەپتىن ئىنسانىيەتنىڭ تۇنجى قەدىمدىن تارتىپ، هالاكەتكە يۈزلىنىش جەريانىنى كۆرگەندەك بولىمىز هەم ئۆزىمىز هەققىدىكى تۇنجى چۈشەنچىگە قاراپ يۈزلىنىمىز. بىراق بۇنىڭدىكى ئاساسىي مەسىلە يەنىلا «مەنبە» ۋە «يىلتىز» هەققىدىكى ئىزدىنىشتۇر.

شېئىرىي ئوبراز، ئىستروللۇق قۇرۇلما

يىلاننىڭ شېئىرىي ئوبراز قىلىپ تاللىنىشى ئېغىز ئەدەبىياتىمىزدا قىسمەن ئۇچرىسىمۇ بىراق بۇ يازما ئەدەبىياتىمىزدىكى تۇنجى ئىش بولسا كېرەك. ئېغىز ئەدەبىياتىمىزدىكى يىلان ئوبرازى شەك-شۇبهىسىزكى، رەمزىلىك ۋە ياۋۇزلۇقنىڭ هامىيسى قىلىنىپ تەسۋىرلىنىشى ئەمەلىيەتتىمۇ ئونىڭ زەهىرى بار، قورقۇنچلۇق مەخلۇق ئىكەنلىكى هەممىزگە ئايان. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئونىڭ ئادەمنى سۆيۈندۈرىدىغان گۈزەل پەرىشتىدەك تەسۋىرلىنىشى مۇمكىنمۇ؟ بۇ ئىش خۇددى دېگىزغا قېيىقسىز كىرگەندەك زور تەۋەككۈلچىلىك. ئاپتور ئۆزىنىڭ «يىلان» ناملىق بۇ شېئىرىدا تېخى هېچكىم جۇرئەت قىلالمىغان بىر ساهەگە بۆسۈپ كىرىپ، رەمزىلىكتىن گۈزەللىك قېزىش ئارقىلىق بودلىرەك رەمزىلىك ئىستېتىكىسىنى بەرپا قىلغان. بۇ كېيىنكى شېئىرىيىتىمىزدە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان مۇهىم بىر تەرەپ. بۇ شېئىر بىر قاراشتا مۇدىرنىزملىق شېئىرغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما بۇ شېئىردا ئۇسلۇب ۋە قۇرۇلما جەهەتتە ئۆزىگە خاس يېگانە يارىتىلغان. ئۇ كۆرۈنۈشتە چاچما شېئىرغىمۇ، نەسرىي شېئىرغىمۇ، نەسرگىمۇ ئوخشاپ كېتىدۇ. لېكىن ئۇ يەنىلا ئەڭ ئېسىل لىرىك شېئىر. شۇ سەۋەبتىن جەهەتتە چەكسىز مەنگە كېگەيگەن. گەرچە ئونىڭ هەر بىر كۆپلېتىنى ئېنىق ئايرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولمىسىمۇ، لېكىن هەر بىر كۆپلېت هېسابىدىكى بۆلەكلەردىن ئەڭ ئۈزۈن يېزىلغان رومانلارنىڭ مەزمۇنىنى، ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئىپادىلەندا ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى تارىخىنى تېپىش ئىمكانىيىتىگە ئىگىمىز.

شېئىر ئۇسلۇب جەهەتتە زور ئۇنىۋېرسالىققا ئىگە بولۇپ، ئونىڭدىن مۇدىرنىزمچىلارمۇ، ئەنئەنىچىلەرمۇ، ياشانغانلارمۇ، ياش-ئۆسمۈرلەرمۇ ئوخشاشلا بەهرە ئالالايدۇ.

بەلكىم روھىم شاختىكى ياپراق،
نۇر ۋەسلىگە تەلمۇرگەن ئۇزاق.
— ھەببىۇللا توختىنىڭ «مەن ئۆزۈمگە يۈكسەلگەن دەقىق» ناملىق شېئىرىدىن

مەۋجۇت ئەمەس ھەقىقىي بەخت.
مەۋجۇت ئەمەس ھەقىقىي مەن، سەن.
تىرىشماقچى بولغىنىمىز راست،
ئۆزىمىز بوپ ياشىماق ئۈچۈن.
— نۇرشات مەمتىلىنىڭ «قاناتلىق مەست» ناملىق شېئىرىدىن

بۈگۈن ئۆزۈم ئازاد بولغان كۈن،
يۈرىكىمدە يۇيۇنار كېچە.
— ئابدۇرۇسۇل تاشنىڭ «ئازاد بولغان كۈن» ناملىق شېئىرىدىن

كەپتەرلىرىم ئۈنلەيدۇ ئۈنسىز،
— ئاھۇ بۇلاق، دەريارلار قېنى؟
تۇزلۇق ئىكەن، — دەيدۇ، — كۆز يېشىڭ،
تەققاس قىلىپ دېڭىزغا مېنى.
— ئادىل يۈسۈپنىڭ «قۇرغاق پەسىل» ناملىق شېئىرىدىن

ئاھ، سېنىڭ قولۇڭدا پارە-پارە بوپ،
جەسىتىم ئالدىدا تۇردۇم بىرھازا.
※ ※
ئۇنتۇلغان يوللاردا قەلبىم بار مېنىڭ.
ئۆلسەمچۇ ھەي قىزچاق سېنى سۆيگۈچە.
— باتۇر لىۋاھىدىنىڭ «كۆك كەپتەر» ناملىق شېئىرىدىن

كەل ئەي مەستلىك سۆيۈپ قوي مېنى،
كەلگىن مەستلىك، مەست قىل ھەممىنى،
دەرد-ئەلەمنى قوغلا يۈرەكتىن،
... ...
سېنىڭ بىلەن سۆزلىنەر ۋىجدان،
سېنىڭ بىلەن ئەسلىنەر خۇدا،
كەل، ئەي مەستلىك سۆزلەت ھەممىنى.
بەلكىم ھېچكىم بولماس گۇناھكار،
يېشىلمىسۇن مەستلىكتىن ئىنسان.
مەست قىپ تاشلا پۈتۈن دۇنيانى،
كەل، ئەي مەستلىك ئاتا قىل يۈرەك،
شىر ئالدىدا ئۇسسۇل ئوينىغۇدەك.
— مۇھەممەتئىمىن تۇرسۇننىڭ «كەل، ئەي مەستلىك سۆيۈپ قوي مېنى» ناملىق شېئىرىدىن

ۋاقىت، ئادەم، دۇنيا، مۇھەببەت،
يېرىڭلىغان بىر تال قۇۋۇرغا.
— قەيسەر تۇرسۇننىڭ «چۈشەنچە» ناملىق شېئىرىدىن

مۇھەببەت ئۇ مەخپىي بىر جاۋاب.
— قەيسەر تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈم مۇزىكىسى» ناملىق شېئىرىدىن

ياشلىقىم بىر مېنى قىلماقتا خازان،
پاھىشە ئايالدەك سۆيدۈرۈپ گويا.
※ ※
ھاياتىم بىر سوغۇق ۋەھىمە ھامان،
مەيلى مەن بەخت ۋە ئۆلۈمگە باراي.
بىز ئۈچۈن بەرىبىر سۆيگۈ-مۇھەببەت،
قەلبىمىز گوياكى بىر يىرتقۇچ ساراي.
— قەيسەر تۇرسۇننىڭ «مېيىت ئۇزىتىش» ناملىق شېئىرىدىن

كېچىلەردە يۈرىسەن ئۇچۇپ،
ئازابلاردىن ياساپ زەر قانات.
— ئەنۋەرجان مۆمىننىڭ «ھەسرەت» ناملىق شېئىرىدىن

يېرىم قەدەھ مەي
يارىدار كېچىدىن يۇلۇنغان بىر پەي.
— ئوۋچىنىڭ «مەستلىك» ناملىق شېئىرىدىن